

بسم الله الرحمن الرحيم

بررسی مرجعیت علمی امامان معصوم (علیهم السلام) از دیدگاه شیعه

سلیمه سالاری پور، سیده خدیجه محمدی امین

مدرسه علمیه تخصصی الزهراء (سلام الله علیها)

چکیده

مرجعیت علمی امامان معصوم (علیهم السلام) که به معنای رجوع به آن بزرگواران برای رفع اختلافات، تنازعات در مسائل مختلف فقهی، کلامی و... است یکی از ضروری‌ترین مباحث نزد شیعه است که به آن صحنه نهاده و برخی از علمای بزرگوار شیعی در کتب خود به بحث پیرامون آن پرداخته‌اند؛ چرا که نپرداختن به آن موجب تنزل جایگاه آنان شده و به تبع آن بحث اطاعت‌پذیری ائمه (علیهم السلام) نیز خدشه‌دار می‌شود. قرآن کریم به عنوان منبع اصیل نزد مسلمانان در آیات متعددی از جمله؛ اولی الامر، تطهیر، والراسخون فی العلم و... مرجعیت علمی را بیان کرده، همچنین احادیثی مانند: ثقلین، امان، سفینه و... نیز به آن پرداخته‌اند. با نگاهی به شواهد تاریخی و عینی نیز به وضوح مرجعیت علمی آن بزرگواران اثبات شده تا جایی که در مناظرات همیشه بر طرف مقابل پیروز شده، خلفا به آنان رجوع کرده، تالیف و تصنیفات به جای مانده از آنان نیز دلیل دیگری بر ثبوت مرجعیت علمی آنان است. این تحقیق از نوع توصیفی و روش گردآوری مطالب کتابخانه‌ای بوده است.

کلیدواژه‌ها: مرجعیت، مرجعیت علمی، امامان معصوم (علیهم السلام).

مقدمه

معارف حقیقی اسلام جز از طریق پیامبر(صلی الله علیه و آله) و ائمه(علیهم السلام) که مرجعی مطمئن و موثق از سوی خداوند برای بندگان هستند به بشریت نمی‌رسد. از این رو همگان موظف به رجوع و پیروی از آنان هستند تا از دریای بیکران علم آنان استفاده کرده و از ضلالت و گمراهی در امان بمانند.

بنابراین ضروری است که تحقیقاتی در زمینه مرجعیت علمی امامان معصوم(علیهم السلام) صورت گیرد و وجهه علمی آنان شناسانده شود و دست مغرضان و دشمنان را کوتاه کرده تا نتوانند جایگاه آنان را خدشه‌دار کرده و در حد انسان عادی پایین بیاورند. در این زمینه کتب و مقالاتی به رشته تحریر درآمده که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

1- وحدت اسلامی بر پایه مرجعیت علمی اهل بیت(علیهم السلام) از محمدعلی تسخیری که به مرجعیت علمی در قرآن و سنت، منابع علم امام و... پرداخته است.

2- مرجعیت دینی اهل بیت و پاسخ به شبهات از علی اصغر رضوانی، به مرجعیت دینی در قرآن و سنت پرداخته است.

3- شیعه شناسی و پاسخ به شبهات از علی اصغر رضوانی که اشاراتی به مرجعیت علمی کرده است.

4- مرجعیت علمی اهل بیت با تاکید بر حجیت سنت ایشان از دیدگاه منابع روایی اهل سنت از محسن رفیعی، مرضیه شریفی که ادله قرآنی و روایی اهل سنت را در این زمینه بررسی کرده است.

این کتب و مقالات به صورت کلی بوده و محقق درصدد بررسی این موضوع به صورت جزئی و با تکیه بر سخنان برخی از علمای شیعه به این موضوع بپردازد

قرآن کریم، آیات و شواهد تاریخی و عینی فراوانی برای اثبات مرجعیت علمی ائمه(علیهم السلام) وجود دارد که این نوشتار در دو فصل و چهار گفتار به گوشه ای از آن می‌پردازد و یک گفتار نیز اختصاص به مصادر و منابع ائمه(علیه السلام) داده تا روشن گردد عالی‌ترین مقام علمی نزد آنان است.

الف - مفهوم شناسی

1- مرجعیت در لغت و اصطلاح

مرجع از ریشه رجع و مصدر میمی به معنای رجوع است. (قرشی بنایی، ج 3، 1412ق، ص 57) در اصطلاح هنگامی که از مرجعیت امام سخن گفته می‌شود، بدین معنا است که گفتار، کردار و تقریر او حجت داشته و برای فهم و حل اختلاف و داوری باید به ایشان رجوع کرد. (خطیبی کوشک، 1386، ص 462)

2- علم در لغت و اصطلاح

علم به معنی دانستن و دانش است. (قرشی بنایی، همان، ج 5، ص 32) در فرهنگ ابجدی، علم، مصدر، جمع علوم: بدست آوردن حقیقت چیزی، یقین و معرفت است. (بستانی، 1375، ص 622)

مبحث علم از مباحث مهم و یکی از مسائل مشکل فلسفی است. جمع بسیاری از دانشمندان آن را از مقوله کیف و به معنای حصول چیزی در ذهن دانسته‌اند. گروهی آن را از مقوله انفعال پنداشته و آن را به انفعال ذهن از صورت اشیای خارجی تفسیر کرده‌اند. عده‌ای آن را از مقوله اضافه شمرده و به رابطه میان عالم و معلوم تعبیر کرده‌اند. جمعی آن را بیرون از مقالات ده گانه و به معنای نوعی از وجود اشیا در ذهن دانسته‌اند، زیرا وجود مقابل ماهیت است و داخل در مقوله‌ای نیست. این، نظریه ملاصدرای شیرازی است. ایشان علم را از سنخ وجود و به معنای حضور معلوم نزد عالم می‌داند. بوعلی نیز علم را ادراک مثال و نمونه اشیای خارجی می‌شمرد، خواه برای آن اشیا حقیقتی در خارج باشد یا نباشد و آن مثال با شیء خارجی به حسب ماهیت یکی است، ولی به حسب وجود متفاوت است. (رستمی، و آل بویه، طاهره 1390، ص)

3- مرجعیت علمی

مرجعیت علمی امام معصوم این است که امامان معصوم شیعه، به عنوان مرجع علمی و دینی از سوی خداوند توسط پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله) تعیین و معرفی شده‌اند و آن حضرت تنها مرجع قابل اطمینان و معصوم برای دریافت معارف قرآن و سنت حقیقی نبوی می‌باشند. (سلطانی هروی 1389، ص 21)

4- امامت در لغت و اصطلاح

ابن فارس در تعریف امام گفته است: «الإمام کل من اقتدی به و قدم فی الامور و النبی

صلی الله علیه و آله إمام الائمة والخليفة إمام الرعية و القرآن إمام المسلمين؛ امام کسی یا چیزی است که به او اقتدا می شود و در کارها مقدم می شود و پیامبر پیشوای ائمه است و خلیفه امام رعیت و قرآن امام مسلمین است». (ابن فارس، ج 1، 1404 ق، ص 28)

راغب در معنای امام آورده است: «و الْإِمَامُ: الْمُؤْتَمَّرُ بِهِ، إِنْسَانًا كَأَن يَقْتَدَى بِقَوْلِهِ أَوْ فِعْلِهِ، أَوْ كِتَابًا، أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ مُحَقَّقًا كَأَن أَوْ مَبْطُلًا؛ امام، به انسانی گفته می شود که مورد توجه گروهی از مردم قرار می گیرد و از گفتار و رفتار پیروی می کنند. به کتابی هم که مردم از آن پیروی می کنند یا غیر آن حق باشد یا باطل امام گفته می شود». (راغب اصفهانی 1412، ص 87)

ابن میثم امامت را این چنین تعریف کرده است: «رئاسة عامة في أمور الدين و الدنيا بالاصالة». (بحرانی، 1406 ق، ص 174)

کتاب باب حادی عشر، در معنای اصطلاحی امامت آورده است: «الإمامة رئاسة عامة في أمور الدنيا و الدين لشخص من الأشخاص نيابة عن النبي». (فاضل مقداد، 1365 ش، ص 39)

سید مرتضی در کتاب الشافی در تعریف امامت می نویسد: «الإمامة رئاسة عامة في أمور الدنيا و الدين». (شریف مرتضی، ج 1، 1410، ص 5)

قاضی عبدالجبار معتزلی، در تعریف امام گفته است: «... لمن له الولاية على الامة و التصرف في امورهم على وجه لا يكون فوق يده يد...» (ابی هاشم، ج 1، بی تا، ص 509) امام کسی است که دارای ولایت بر امت و حق تصرف در امور آنهاست به گونه ای که قدرتی بالاتر از او وجود نداشته باشد». (<https://fa.wikishia.net>)

ب - شواهد قرآنی مرجعیت علمی امام معصوم (علیه السلام) از دیدگاه شیعه

مرجعیت علمی امام معصوم (علیه السلام) مبتنی بر عصمت علمی امام و جانشین رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است. امامان معصوم (علیهم السلام) علم و دانش خود را از منبع الهی دریافت می نمایند، فلذا مرجعی مطمئن و راهی مستقیم و قابل اطمینان برای امت اسلامی هستند که نتیجه تبعیت از آنها رسیدن به قله های کمال و سعادت و قرب الی الله است.

(سلطانی هروی، سال تحصیلی 89-90، ص 39)

قرآن کریم به عنوان منبع موثق نزد مسلمانان به خوبی از مرجعیت علمی امامان معصوم (علیهم السلام) سخن گفته که در آیات متعددی جلوه گر شده است در این گفتار به آن پرداخته می شود.

1- آیه اولی الامر

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (سوره نساء (4)، آیه 59) ای کسانی که ایمان آورده اید، اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید از پیامبر خدا و صاحبان امر را، پس هرگاه در چیزی اختلاف گردید آن را به خدا و پیامبر ارجاع دهید، اگر ایمان به خدا و روز رستاخیز دارید، این برای شما بهتر و عاقبت و پایانش نیکوتر است».

در ابتدای این آیه، قرآن کریم دستور به اطاعت از سه مرجع مهم می دهد و به عبارتی دیگر سه مرجع علمی دینی برای امت اسلامی تعیین می کند و در قسمت اخیر آیه، به نوعی اشاره دارد که اگر در مرجع سوم که همانا «اولی الامر» که در رهبری و جانشینی پیامبر (صلی الله علیه و آله) مصداق می یابد، اختلاف و تنازعی صورت گرفت، برای حل آن به دو مرجع محوری که خدا و رسولش می باشند، مراجعه کنید.

طبیعی است که منظور از رجوع به خدا، مراجعه به کتاب خدا است و از آن جا که کتاب خدا نیاز به تبیین و تفسیر دارد، در کنار آن پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) به عنوان مرجع امت اسلامی در اختلافات قرار گرفته است. (سلطانی هروی، همان، ص 41)

پس از خداوند متعال و رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) افرادی هستند که دارای جایگاه بلند مرجعیت هستند. این افراد - که به پیروی مطلق از آنان، دستور داده شده است - باید مصون از گناه و خطا باشند؛ زیرا دستور به پیروی مطلق از افرادی که مصون از گناه و خطا نباشند، با حکمت خداوند سازگار نیست، پس اولی الامر باید معصوم باشند، از آن جا که همه - ی امت معصوم نیستند، مراد گروه ویژه ای هستند که امت باید مطیع آنان باشند و به آنان رجوع کنند. (رفیعی، معصومه، شریفی، پاییز 91، ش 30، ص 164)

پیامبر (صلی الله علیه و آله) در عین این که رهبری سیاسی جامعه را بر عهده داشت پاسخگوی نیازهای جامعه در زمینه اعتقادات و فقه و سایر مسائل مورد نیاز جامعه اسلامی

که بشر قرن بیستم بعد از 1400 سال، با استفاده از تکنولوژی‌ها و فناوری‌های جدید، برخی از آن نظریه‌ها را توانسته کشف کند.

بعضی از نکات علمی‌ای که در قالب روایات به ما رسیده است آنقدر دقیق و عمیق است که دانشمندان بزرگ در عصر ما، با شنیدن و مشاهده آن‌ها، بسیار شگفت‌زده می‌شوند و بعضاً به همین وسیله به سوی اسلام و مکتب حقه تشیع هدایت می‌شوند. آن حضرات به علت ارتباط و اتصال با منبع علم الهی، بر تمام مسائل علمی جهان هستی اشراف و تسلط کامل دارند و خداوند متعال آن‌ها را از تمامی اسرار و اطلاعات نظام آفرینش آگاه ساخته است.

در یک‌کلام می‌توان گفت که نقشه کامل نظام آفرینش و جهان هستی به اذن الهی، در اختیار امامان معصوم می‌باشد. ائمه اطهار معدن علم و سرچشمه دانش حکمت و اخلاق و معارف عالی انسانی بوده و به تمام علوم مورد نیاز بشر آگاهی کامل دارند. به فرموده حضرت امام رضا (علیه السلام) تمام نیازمندی‌های فرزندان آدم در نزد امام معصوم می‌باشد و جمیع علوم مختلف بشری نزد آن هاست.

امامان معصوم در علوم مختلف صاحب نظر بوده‌اند و در موقعیت‌های مختلف که شرایط اقتضاء می‌کرده است، قطره‌ای از اقیانوس علم خویش به تشنگان آن می‌چشانده‌اند. از جمله علوم ائمه (علیهم السلام) علم نجوم و ستاره‌شناسی، علم طب و تغذیه، جانورشناسی، روانشناسی، علم ریاضی و هندسه، زبان شناسی و ارتباطات، علم فیزیک و شیمی و...

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) به عنوان اولین امام معصوم دارای سخنان اعجاز‌آمیز و اعجاب‌انگیز در مسائل مختلف علمی می‌باشند. اگر چه ظاهر کلام و هندسه کلامی آن حضرات نیز اعجاز‌آمیز و اعجاب‌انگیز است که بزرگان و دانشمندان جهان، انگشت ابهام به دهان کرده‌اند.

از جلوه های دانش امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) اطلاعات فراوان و دقیق آن حضرت در مورد حیوانات، پرندگان و حشرات می‌باشد. آن حضرت گاه طوری در مورد جانوران بحث می‌نمود که گویی سال‌ها فقط در مورد همین موضوع مطالعه نموده و عمر خود را صرف همین مورد کرده است. از استخوان بندی، جثه، سرعت، رنگ، زیبایی، تولید مثل و...

حیوانات با اطلاع بود. آن حضرت مطالبی درباره طاووس، فیل، مورچه، ملخ، ماهی و خفاش گفته است. (سلطانی هروی، همان، ص 96-97)

حضرت در خطبه 185 نهج البلاغه در مورد شگفتی‌های ملخ این چنین می‌فرماید: «و اگر خواهی در آفرینش ملخ بنگر. برای او دو چشم سرخ آفرید و حدقه‌های چشمش را چون دو ماه تابان بیفروخت. برای او گوش‌های پنهان بیافرید و دهانی به اعتدال و سامان و حسی نیرومند و دو دندان نیش، که هر چیز را بدان ببرد و دو دست داس مانند که هر چیز را با آن بگیرد. کشاورزان به سبب کشته‌های خود از آن بیمناک اند و اگر همه یاران خود را گرد آورند، توانایی دفع آن ندارند. ملخ‌ها به خواست و میل خود به کشتزار روی نهند و هر چه خواهند بچوند و بخورند. همه اندام ملخ به قدر یک انگشت باریک نیست». (نهج البلاغه خطبه 185)

نتیجه‌گیری

بنابرآنچه ذکر شد، ائمه (علیهم‌السلام) به جهت معصوم بودنشان کردار، گفتار و رفتارشان موثق بوده و علم همه مسائل نزد آنان است؛ از این رو مرجعیت علمی آنان اثبات شده و همه موظفند به آنان رجوع کرده و از علم آن بزرگوران بهره برده؛ چرا که عدم رجوع گمراهی را در پی خواهد داشت.

قرآن کریم به عنوان منبع موثق الهی از مرجعیت علمی ائمه (علیهم‌السلام) در آیات متعدد از جمله؛ اولی‌الامر اطاعت ائمه (علیه‌السلام) را در راستای اطاعت خود و رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله) قرار داده و امر به اطاعت نشان از مرجعیت علمی است؛ در غیر این صورت امر به اطاعت، لغو و بیهوده خواهد بود. همچنین در آیه ای که لفظ «اهل الذکر» را آورده و تاکید به رجوع در هنگام عدم آگاهی کرده، دلیل بر مرجع علمی بودن آن بزرگواران و پذیرش سخن آنان است.

در احادیثی مانند ثقلین نیز که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) ائمه (علیهم السلام) را عدل قرآن معرفی کرده‌اند، دلیلی دیگر بر مرجعیت علمی ائمه است. حدیث سفینه، امان و دیگر احادیث نیز شاهد دیگر بر این امر است.

شواهد تاریخی و عینی نیز که مناظرات ائمه، میراث علمی، تالیف و تصنیف، رجوع خلفاء، اعترافات و مراجعات بزرگان اهل سنت به ائمه (علیهم السلام) را در بر دارد و همه گواهی بر جایگاه بالای علمی آنان بوده که جز با دانش آن بزرگواران مسئله‌ای حل و اختلافی فروکش نمی‌کند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

کتب:

- (1) ابن بابویه، محمد بن علی، امالی صدوق، چاپ ششم، تهران: کتابچی 1376 ش.
- (2) ابن بابویه، محمد بن علی، عیون اخبار الرضا (علیه السلام)، ج 2، چاپ اول، تهران: نقش جهان 1378.
- (3) ابن فارس، أحمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج 1، مصحح: هارون، عبد السلام محمد، چاپ اول، قم: مکتب الاعلام الاسلامی 1404 ق.
- (4) ابی هاشم، احمد بن حسین، شرح اصول الخمسه، ج 1، چاپ اول، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، بی تا.

- (5) بحرانی، ابن میثم، قواعد المرام فی علم الکلام، چاپ دوم، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی 1406 ق.
- (6) بستانی، فؤاد افرام، فرهنگ ابجدی، مترجم: رضا، مهیار، چاپ دوم، تهران: انتشارات اسلامی 1375.
- (7) تسخیری، محمدعلی، وحدت اسلامی بر پایه مرجعیت علمی اهل بیت (علیهم السلام)، چاپ اول، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی 1388.
- (8) حلی، علامه فاضل مقداد، ابوالفتح بن مخدوم حسینی، الباب الحادی عشر مع شرحیه النافع یوم الحشر و مفتاح الباب، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی 1365 ش.
- (9) خطیبی کوشک، محمد، فرهنگ شیعه، چاپ دوم، قم: زمزم هدایت 1386.
- (10) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن کریم، چاپ دوم، بیروت: دارالقلم 1412.
- (11) رستمی، محمدزمان، و آل بویه، طاهره، علم امام (با رویکرد قرآنی، روایی، عرفانی، فلسفی و کلامی)، چاپ دوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، 1390.
- (12) رضوانی، علی اصغر، شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، ج 2، چاپ دوم، تهران: مشعر 1385.
- (13) سبحانی، آیت الله، العقیده الاسلامیه، چاپ سوم، قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام) 1386.
- (14) سبحانی، جعفر، منشور عقاید امامیه، قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام) 1433 ق.
- (15) سلطانی هروی، علی اصغر، بررسی مرجعیت علمی امام معصوم (علیه السلام)، 1389.
- (16) سید بن طاووس، الطرائف فی معرفه مذاهب الطوائف، ج 1، چاپ دوم، قم: خیام 1400 ق.
- (17) شرف الدین، عبدالحسین، المراجعات، چاپ دوم، قم: المجمع العالمی لاهل البیت (علیهم السلام) 1426 ق.

(18) شریف، مرتضی، الشافی فی الإمامه، چاپ دوم، ج 1، تهران: موسوعه الصادق(علیه السلام)، 1410.

(19) شیخ طوسی، تلخیص الشافی، ج 3، چاپ اول، قم: انتشارات المحبین 1382.

(20) طبرسی، ابومنصور، الاحتجاج، ترجمه: بهزاد، جعفری، ج 2، چاپ اول، تهران: انتشارات اسلامیة 1381.

(21) قرشی بنایی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج 3، چاپ ششم، تهران: دارالکتب الاسلامیه 1412ق.

(22) کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج 1، ترجمه: محمدباقر، کمره‌ای، چاپ سوم، ایران: اسوه 1385.

(23) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج 1، محقق: علی اکبر غفاری، محمد، آخوندی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه 1407ق.

(24) مجلسی، علامه امام شناسی، قم: سرور 1384.

(25) مظفر، محمدحسن، نجفی، ج 6، دلائل الصدق لنهج الحق، چاپ اول، قم: موسسه آل البيت 1422ق.

مقالات:

(26) رضوی، رسول، هاشم رضوی، مفهوم شناسی مرجعیت علمی امامان معصوم(علیهم السلام)، فصلنامه علمی - پژوهشی، سال هشتم، شماره 30، پاییز 1399.

(27) رفیعی، محسن، معصومه، شریفی، مرجعیت علمی اهل بیت(علیهم السلام) با تاکید بر حجیت سنت ایشان(از دیدگاه منابع روایی و تفسیری اهل سنت)، فصلنامه علمی - پژوهشی اندیشه نوین دینی، س 8، پاییز 91، ش 30.

(28) عبدالمحمدی، حسین، بررسی تطبیقی دلالت آیه فاستلوا اهل الذکر بر مرجعیت علمی اهل بیت پیامبر(صلی الله علیه و آله) از منظر مفسران فریقین، نشریه پژوهش های تفسیر تطبیقی: ش 1، بهار و تابستان 1394.

(29) <https://fa.wikishia.net>